

חבל נחלתו

שריפת הכרטיס הוא היה שווה את מחירו ואת הסיכוי לזכות בהגרלה, ועל הזכיה עצמה פטור. אף במקרה שלפנינו נראה לענ"ד שבמצב הנוכחי אין כאן רווח ברור, והחסרון שנחסר המפקיד בחוברות אין לו שווי כעת שהרי אין להן דורש, ולכן הוא פטור על אף שהתרשל ואומר שאינו יודע מאומה².

סימן מט

המבטל כיסו של חברו

שאלה

המדובר בעיסקא הניתנת למחצית שכר היינו אחד עובד בעסק בממון של השני והרווחים מתחלקים ביניהם. הירושלמי מחלק בין שלשה סוגים: מעות, שדה, ספינה וחנות. ולא באר מה החילוק ביניהם. ולא ברור מה ההבדל בין ממון לשדה לחנות וספינה.

ישנם מצבים שאדם מחזיק ממון או רכוש של חברו ומונע ממנו להרוויח בהם, ולעתים הוא עצמו מרוויח בהם באלו מקרים הוא חייב בתשלום על הרווח העתידי שנמנע ממנו ובאלו מקרים הוא פטור?

תשובה

המונח ביטול כיס יכול להילמד מדברי הראשונים במקומות אחרים כגון בבבא מציעא (לב ע"ב) בסוגיית צער בעלי חיים, כתב הרשב"א: "תדע דצער בעלי חיים לאו דאורייתא כלומר ואפי' לרבנן, דקתני רישא הלך וישב לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה לפרוק פרוק. ק"ל א"כ מנא להו לרבנן דפריקה בחנם וטעינה בשכר, י"ל משום ק"ו דחסרון כיס וקס"ד דביטולא דשוקא לא חשיב חסרון כיס דביטול כיס לאו חסרון הוא אבל פריקה דאיכא חסרון כיס ממש דאי לא פריק מאית חמריה, זהו חסרון כיס, ואי משום גנבי

א. המקור לתשובה ולחילוקים השונים בה הוא בירושלמי (בבא מציעא פ"ה ה"ג, פ"ט ה"ג):

"הנותן מעות לחבירו ליקח בהן פירות למחצית שכר רשאי ליקח מכל מין שירצה לא יקח לו בהן כסות ועצים. אמר רבי יצחק הדא אמרה המבטל כיס חבירו אין לו עליו אלא תרעומת, המבטל שדה חבירו חייב לשפות לו. המבטל ספינת חבירו וחנות חבירו – מהו?"

2. הערת הרה"ג יעקב אריאל – רב העיר רמת-גן:

מי שקיבל חוברות למכירה ושכח ולא מכרן ועתה אין לחוברות ערך אולם בזמן ההפקדה היו בעלות ערך, לענ"ד יש לדון עפ"י המובא בקצות ונתיבות ריש סי' רצא שחיובו של ש"ח משעת הפשיעה. אלא שכאן לא ידוע מתי היתה הפשיעה. ומכיון שהגורם לפשיעה היה שכחה הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים ביו"ד ס"א בסוף ההגה בנושא דומה של שכחה. לדעת האגודה אמרינן השתא הוא דאיתרע ולדעת הט"ז אנו חוששין למפרע ויעוין שם ש"ך ונקוה"כ. אולם כאן יש חזקת ממון והממע"ה וצ"ע, ולא באתי אלא להעיר.

דמזבני ליה ניהליה? רב אשי אמר: אפילו יין סתם נמי לא, מאי טעמא? אסמכתא היא, ואסמכתא לא קניא. ולרב אשי מאי שנא מהא דתנן: אם אוביר ולא אעביד — אשלם במיטבא! — התם בידו הכא לאו בידו.

ופרש רש"י:

"למיזבן ליה חמרא — לקנות לו יין בזמן הבציר, ומשלם לן יין לפי דמים קלים שקונין אותו.

"אפרוותא דזולשפט — שם המקום שהיין נלקח ונמכר לשם, לרוב הלוקחין יין בימות הבציר.

"אסמכתא היא — אפילו הבטיחו, ואמר: אם איני קונה לך — אפרע משלי, אין זו אלא אסמכתא, הואיל ולא קנו מידו.

"אם אוביר לך ולא אעביד — גבי מקבל שדה מחבירו למחצה, והובירה, שלא חרשה ולא זרעה — שמין אותה כמה היתה ראויה לעשות ונותן לו, שכך כתב לו מתחילה: אם אוביר כו', בפרק המקבל (בבא מציעא קד, א), אלמא, כיון דאפסדיה בהכי ולא סמך — לאו אסמכתא היא, שאינו מקבל עליו אלא כדי הפסד שהפסידו".

והרשב"א כתב: "ואע"ג דאמר, בירושלמי דהמבטל כיסו של חברו פטור מלשלם, הכא **בשהתנה בפירוש** שאם לא יקנה לו שישלם כדאזיל בשוקא דבלשפט. ואפ"ה אסיקנא דאינו משלם דאסמכתא היא דכל דאי לא קני. והא דאקשינן מאי שנא מהא דתנן אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא, לאו למימרא דמדינא משלם התם דהתם נמי אסמכתא היא אלא מנהג הדיוטות הוא וכדאמרינן עלה בפרק המקבל, אלא ה"ק מאי שנא דלא תקנו בהא כדתקיננו בהו"א, ואהדר ליה דהתם תיקנו משום דבידו ובהא לא תקנו משום דלאו בידו, וכי הא נמי הוא דאקשי' "

לחששא דדילמא אתו גנבי לא חיישינן דבר תורה".

וכן הרמב"ן (תורת האדם שער האבל, ענין האבלות) כתב: "והראב"ד ז"ל כתב מן הירושלמי הזה עבורי רווחא מיניה פסידא הוא, וההיא דאסר רבא למיצד כוורי ולממלח לרווחא, שאני מציאה דליכא שום פסידא אלא רווחא בעלמא הוא אבל הכא **בפרקמטיא ביטול כיסיה פסידא הוא**".

באור זרוע (ח"ג ב"מ ס' שלט) הביא את הירושלמי וכתב: "בירושלמי: אמר ר' יצחק הדא אמרה המבטל כיסו של חברו אין לו עליו אלא תרעומות, והמבטל שדה של חברו חייב לשפות לו. המבטל ספינתו של חברו מהו. בירושלמי שלפני אינו מסיים גבי ספינה וזנות אם פטור אם לא. אבל לעיל באיזהו נשך בירושלמי אמר: הנותן מעות לחבירו ליקח בהן פירות למחצית שכר ובאחרונה אמר לו לקחתי אין לו עליו אלא תרעומות. המבטל שדה של חברו חייב לשפות לו. המבטל ספינתו של חברו המבטל חנותו של חברו א"ל פטור. **בכולהו בעי למימר דפטור לבד מן השדה היינו משום שכתב לו אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא**".

היינו מבטל כיסו הוא גרמא ולכן פטור מכך שלא הרויח לו ולחבירו בעיסקא, ורק אם התחייב לתשלום (=אוביר ולא אעביד) חייב לשלם ואף זה בשדה בלבד. ולהלן יוסברו הדברים.

ב. בבבא מציעא (עג ע"ב): "אמר רב חמא: האי מאן דיהיב זוזי לחבריה למיזבן ליה חמרא, ופשע ולא זבין ליה — משלם ליה כדקא אזיל אפרוותא דזולשפט. אמר אמימר: אמרייתא לשמענתא קמיה דרב זביד מנהרדעא. אמר: כי קאמר רב חמא — הני מיילי ביין סתם, אבל ביין זה — לא, מי יימר

חבל נחלתו

התם בפרק המקבל גבי ההוא דאמר אי אובירנא לה משלמנא אלפא זוזי ואמרינן אסמכתא היא ואסמכתא לא קניא, ומאי שנא מהא דתנן אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא, כלומר מפני מה לא תקנו בהא כדתקינן בההיא, ואהדר ליה משום דגזים ובדגזים לא תקינו, כן פי' רבנו האי גאון ז"ל.
מתבאר מדברי הרשב"א שהסיבה העיקרית ליכולת לתבוע את הפסדו הוא בגלל התחייבות המקבל. ואעפ"כ בקניית יין פטור משום אסמכתא, ובאם אוביר אשלם במיטבא אע"פ שהיא אסמכתא כיון שהוא מתחייב חייבוהו בתשלום. עולה שלעתיים ההתחייבות לתשלום מחייבת על אף שהוא רק ביטל את כיסו של חברו, ועל אף צד האסמכתא שבהתחייבות.

ג. וכך כתב הרמב"ן על משנת אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא (ב"מ קד ע"א):
"וקשה עלינו זו שמצינו בירושלמי על משנתנו א"ר יצחק הדא אמרה המבטל כיסו של חברו אין לו עליו אלא תרעומת המבטל שדהו של חברו חייב לשפוטו המבטל ספינתו של חברו מהו חנותו של חברו מהו, פי' מה שאמר המבטל כיסו וכו' הוא בפ' איזוהו נשך גבי ההיא דתני התם בירושלמי הנותן מעות לחבירו ליקח לו חטים למחצית שכר ולא לקח אין לו עליו אלא תרעומת, ודייק מינה דהיא דהמבטל כיסו של חברו אין לו עליו אלא תרעומת אע"פ שקבל עליו ליקח, כיון שלא התנה ואם לא אקח אשלם, ודייק ממתני' דפירקין דהמבטל שדהו של חברו חייב לשפוטו, והיכי את שמענת מינה והא אדרבה משמע איפכא דטעמא שכתב לו הא לא כתב לו פטור, ונראה מכאן דהא דאמרי' דורש לשון הדיוט ה"ק שהיה עושה מנהג ההדיוטות עיקר ודן על פיהם כאלו נהגו על

פי חכמים, ואע"פ שמעצמן הורגלו לכתוב כן שלא על פי חכמים, היה עושה אותו מנהג כתנאי ב"ד שאע"פ שלא נכתב כמי שנכתב דמי הואיל והוא מנהג פשוט וכולם עושין כן וכל המקבל על דעת כן מקבל, והלל הזקן אפי' למי שלא ראה כתובת אמו מכשיר, לפיכך למדו ממנה בירושלמי שהמבטל שדה כלומר שקבלו לאריסות והוביר שחייב לשפוטו, ואע"פ שהמבטל כיסו של חברו פטור אלא אי"כ קבל עליו בפירוש לשלם, ואותה שאמרו (ע"ג ב') האי מאן דיהב ליה זוזי לחבריה למזבן ליה חמרא ופשע ולא זבן ליה משלם ליה וכו' בשקבל עליו בפירוש לשלם, ואף ר"ח ז"ל כתב בסוף דבריו ש"מ דכל הני דדרשי לשון הדיוט הלכתא נינהו וכתנאי ב"ד נינהו".

דעתו היא שמנהג בני אדם אפילו ללא התניה בפירוש מחייבת ואפילו כלול בה אסמכתא מסוימת.

ד. כיוון שונה לגמרי כתב הריטב"א (ב"מ עג ע"ב): "האי מאן דיהב זוזי לחבריה למזבן ליה חמרא ופשע ולא זבין ליה משלם ליה כדאזיל אפרוותא דבלשפט. יש שפירש כי בבלשפט היין נמכר ביוקר והיינו דקאמר שמשלם לו כפי מה שהיה בעל הבית מרויח בו כשימכרנו בבלשפט ביוקר, אבל בפרק המוכר את הספינה (צ"ח א) משמע לכאורה כי בבלשפט היה נמכר בזול והכא ה"ק שיתן לו במעותיו יין כפי שער הזול שנמכר בבלשפט, ולכולהו פירושי ק"ל למה חייב לשלם לו כלום ומאי שנא ממבטל כיסו של חברו שהוא פטור מפני שאין היוזקו אלא גרמא וכן אם הוביר שדהו אינו חייב לשלם לו אלא כשקבל עליו כן בפירוש, ותירץ ר"י דהכא נמי כשהתנה כן בפירוש שאם לא יקח לו שישלם לו פסידא שלו, ולא הזכיר התלמוד כן מפני

המבטל ספינתו של חברו וחנות של חברו עלה בתיקו ולקולא וחולקין. וי"א פטור". היינו, אפילו לא התנו בפירוש כיון שהוא שלוחו ועל דעת זה שלוחו חייב לשלם לו נזקו שהוא ביטול הרווח.

בביאור אופן זה לא מצאנו מי שיאמר בפירוש שמבטל כיסו של חברו חייב, ורק בדברי הריטב"א יש צד לכך. כמו"כ לא מבואר מה יאמרו במקום שאין צד אסמכתא בדבר.

ה. ישנו מצב אחר שאדם מעכב תשלום שכבר חייב בו לחבירו, כגון דמי מקח או שכירות והשכיר תובע את כספו ורווח שהיה משתכר במעותיו אם היה מקבלן בזמן.

מובא בתשובות מיימוניות (משפטים סי' טו): "מעשה בראובן שהשכיר מלמד לבנו וקנו עם המלמד ליתן מעות לזמן פלוני ולא נתן ותבעו המלמד מה שהיה יכול להרויח במעותיו מאותו זמן ודן ה"ר אליעזר מטולא דחייב ליתן לו הרויח ואין בו רבית דתנן בפרק קמא דמכות (ג א) מעידנו באיש פלוני שחייב לחבירו אלף זוז ע"מ ליתן לו מכאן ועד שלשים יום והוא אומר מכאן ועד שלש שנים ונמצאו זוממים אומדים כמה אדם רוצה ליתן ויהיו אלף זוז בידו מכאן ועד שלש שנים. ועתה אם שייך בשכירות רבית אמאי משלמי ליה עדים כמו שאדם רוצה וכו' דהיא ע"כ מיירי שמעידים שחייב לו שכירות דאת"ל שהוא הלואה או לא היה נותן לו כלום משום רבית. והרב אחיזי הקשה לו דאמר להו רבא פרק איזהו נשך (עג א) להנהו דמנטרי באגי פוקו וסייעו בבי דרי וכו' עד לא מיחזי כאגר נטר ליה אלמא יש רבית בשכירות. ה"ר קוביל".

היינו, הדיון הוא האם יש רבית

דהא פשיטא דבלאו הכי לא מחייב ולא הוצרך אלא לפרש כיצד ישלם לו ולא יזהה חשבון ישלם לו, ומורי הרב תירץ דהכא אע"פ שלא קבל עליו תשלומין כלל כיון שנתן לו מעותיו ליקח סחורתו ואלמלא הוא היה לוקח ע"י עצמו או ע"י אחרים אלא שזה הבטיחו שיקח לו וסמך עליו ונתן לו מעותיו על דעת כן הרי הוא חייב לשלם לו מה שהפסיד בהבטחתו, דבהיא הנאה דסמך עליה ונותן לו ממונו משתעבד ליה משום ערב, וזה ענין שכירות פועלים דבפרקין דלקמן שחייבין לשלם לבעה"ב מה שמפסיד כשחזרו בהן או שבעה"ב חייב לשלם להם מה שמפסידין דכיון שסמכו זה על זה נתחייבו זה לזה במה שיפסידו על פיו, וזה דין גדול".

הריטב"א מביא תחילה את דרכם של רוב הראשונים שיש כאן התחייבות מפורשת או ממנהג בני אדם. ואח"כ מביא תירוץ מחודש מרבו שבאותה הנאה שסמך עליו ונתן לו ממונו לקניה התחייב המקבל מדין ערב, היינו כערב להלואה המשתעבד בכך שסמכו עליו והלוו לפלוני.

וכן העיטור (אות ק – קבלנות, סג ע"ב) כתב: "ירושלמי. הנותן מעות לחבירו ליקח פירות למחצה שכר לאחר זמן אמר לו לא לקחתי אין לו עליו אלא תרעומת ומסתברא דוקא למחצית שכר דאין לו עליו אלא תרעומת. שיכול לומר ראיתי בו הפסד ולא רציתי לקבל, אבל שלוחו משלם כדאמרי באיזהו נשך. האי מאן דיהב זוזי לחבריה למיזבן ליה חמרא ופשע ולא זבן ליה משלם ליה. א"נ התם תנאה הוה ליה לשלם הכא ליכא תנאה אין לו עליו אלא תרעומת ואם ידוע שלקח ומכר מוציא ממנו בעל כרחו... המבטל שדה חברו חייב לשפות לו שדה. וכתב הר"ח.

חבל נחלתו

שחייבים לו. דעת ר' אברהם אחי ר' אליעזר והאור זרוע שזוהי רבית ואסור. ודעת הראב"ה שהטיל פשרה ביניהם. מתבאר כי הטיעון של מבטל כיסו של חברו איננו עומד כאן לכל שלש הדעות, אלא שיש סיבות אחרות המונעות מתשלום הממון שחייב.

ו. בשו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רכז) נשאל: "ראובן לזה מנה משמעון, וכתב לו את השטר לפרוע לזמן שקבע לו, ואם לא יפרענו תוך אותו זמן, קבל עליו ליתן כל הוצאה וכל הפסד שיבא לו ויעשה מחמת חוב זה, וקבל על עצמו זה בקנין גמור ובלא אסמכתא ובנאמנות. וכשהגיע הזמן, תבע שמעון את חובו, ואמר: שהיה לו סחורה מוזמנת לקנות, ואם לא יפרענו יפסיד הוא הסחורה; ועם כל זה לא פרעו. ועכשיו שמעון תובע מראובן אותו הפסד הריחוק; וראובן טוען: שאינו חייב ליתן שאם כן, נמצא שיתן לו ריבית מחמת מעותיו. אלו הן טענותיהם; ויש מי שאומר: שהדין עם שמעון, כיון שקבל עליו ראובן כל הוצאה וכל הפסד, וזה הפסיד אותו ריחוק הסחורה, וזה דבר מצוי ושכיח, וכל הפסדים כאלו, אם קבלה על עצמו ובלא אסמכתא, חייב; כהנהו עובדי דפרק מי שאחזו: דהוא דזבין ארעא לחבריה, וקביל עליה כל אונסי דמתיליד, ולסוף אפיק בה נהרא; ורב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע, דזבין שרמשמי ואסתכר נהרא; ובכלן היה מחייב רבא, אלא משום דהו אונסא דלא שכיח; אלמא, כל השכיח, חייב. ומה שראובן טוען מחמת רבית, אין טענתו טענה, לפי שאין זו מחמת רבית, אלא מחמת נזק שהזיקו ושהפסידו אותו; ועוד: שאפילו לטענתו, אין זה רבית קצוצה שלא תצא בדינין. זהו תורף השאלה".

הרשב"א השיב: "נראה לי שהדין עם

בשכירות, ור' אליעזר מטולא פסק שבעיכוב דמי שכירות חייב המשכיר לשכיר אף את הרווחים מהממון שלא שולם לו. והביא ראיה מתחילת מכות. אחיו חלק עליו וסבר שיש בכך רבית.

וכן מבאר האור זרוע (ח"ג בבא מציעא סי' קפא): "וכבר היה מעשה בהרב ר' אליעזר דטול זצ"ל שהיה נשכר לר' חזקיה זצ"ל בברבט. וכשהגיע הזמן שהיה לו ליתן שכירות שלו לא נתן לו ועכבה הרבה עד לאחד הזמן. והיה הרב ר' אליעזר זצ"ל תובע אותו כמו שהיה יכול להרויח באותן המעות עד אותו הזמן. והיה דן מורי רבינו אבי עזרי זצ"ל לחייב את ר' חזקיה מההיא דתנן פ"ק דמכות מעידין אנו את איש פלוני שהוא חייב לחבירו אלף זוז על מנת ליתן מיכן עד שלשים יום והוא אומר מיכן ועד עשר שנים. אומדין כמה אדם רוצה ליתן ויהיו אלף זוז בידו בין לינתן מיכן עד שלשים יום ובין לינתן מיכן עד עשר שנים. ועתה אם שייך ריבית בשכירות אמאי משלמי עדים כמו שרוצה ליתן. דעל כרחיק לא מיתוקמא היא אלא בשכירות דאי מלוה ומכר לא יהיב ליה כלום משום ריבית. ועשה ביניהם פשרה — רבינו יואל הלוי זצ"ל. ונראה בעיני שר' חזקיה לא היה חייב ליתן לו כלום עבור מה שניכב לו השכירות משום דהוה ריבית. כדמוכח הכא דדוקא משום דאינה משתלמת אלא לבסוף. הא לאו הכי הוה אסיר משום אגר נטר. וההיא דמכות נראה בעיני לאוקמה בהלואה במעות של יתומים אי נמי במעות של צדקה שמוותר להלוותן בריבית קצוצה כדפרי' בהלכות צדקה. כך נראה בעיני אני המחבר יצחק בר משה נב"ה".

היינו שלש דעות לפנינו: דעת ר' אליעזר מטול שמיגיע לשכיר את הרווח על המעות

בררתי לך שום ריוח אבל בחזירתך דחיתך בדברים. והראונו מן השמים ששמעון חייב לראובן חלקו בריוח לשלם כי בסתמא לא היה דעת שמעון לשלוח בו יד להיות גולן ולא משוי נפשו רשע. **ועוד שהגאונים פסקו שמה ששינו המבטל כיסו של חבירו אין לו עליו אלא תרעומת, זהו במקום שאינו מרויח וכו' אבל אם מרויח חייב ליתן לו** וכן הורה לנו מורינו ה"ר אליעזר ב"ר יהודה. וגם מורינן הרב ר' משה כהן שלח פעם אחת כסף על יד יהודי ועיכב כספו כשנתיים וגבה ממנו בעל כרחו ריוח ב' זקוקים. ואם שגינו הורינו. שמואל בר יהודה, ברוך בר בנימין.

הראב"ה מאריך בתשובתו ובתוך דבריו כותב: "ואמנם כן הוא **דהיכא דביטל כיסו של חבירו והרויח בו, שנותן הרויח לבעל המעות** אם נתנם לו מתחילה לקנות דבר או להרויח וחזר ואמר לא קניתי לך אלא לעצמי. אבל בתורת פקדון לא, דכשאמר חכמים (ב"מ מג ע"א) מותרין ישתמש בהן לפיכך אם אבדו חייב באחריותו, לא דברו אלא לשלם הפקדון אבל ברווחא אי מתרמי ליה ובעא למיזבן למפקיד לא חייבו. ולא לישתמיט תנא ולימא. ותו דהוי כמו זה הנהה וזה לא חסר אם מותרין הן. ואם צוררין נמי פטור מן הרויח אנ"פ שחטא שעבר על דעת בעל הבית. והכי משמע לישנא דברייתא, דתניא בפרק איזהו נשך בתוספתא (פ"ד דב"מ ה"א) ובירושלמי (פ"ה ה"ג) נמי איתא ובספר חפץ הביא, הנותן מעות לחבירו ליקח בהן פירות למחצית שכר ובאחרונה אומר לא לקחתי אין לו עליו אלא תרעומת ואם יש עדים שלקח ומכר מוציאין ממנו בעל כרחו, והיינו טעמא מפני שמתחילה קיבל עליו להיות שלוחו לקנות במחצית שכר וכיון דפלגא באגר סתמא דמילתא קביל נמי פלגא

ראובן הנתבע, לפי שאין בכלל ההוצאה והפסד מניעת הרויח, **שמבטל כיסו של חבירו** כבר אמרו בירושלמי: שהוא פטור. ובחולו של מועד, שהתירו מלאכת האבד, לא התירו מלאכה להרויח, אלא על הדרכים הידועים: כמי שאין לו מה יאכל, ויתר הדברים שהתירו שם, הנזכרים בפרק משקין בית השלחין. והנהו עובדי דפרק מי שאחזו, לא בהפסד ריוח הן, אלא באונסין שבאו בנכסים עצמן, שמצאו בארעא דזבין חד לחבריה, ואפיקו בה נהרא, והעבירוהו באמצע השדה, והפסידוהו; וכן בעובדא דשומשמי, שהם שכרו ספינה להוליך השומשמיין בנהר, והגיע האונס שנסתם הנהר, ואינן יכולין להוליכן, הרי הגיע בגוף השומשמיין אונס, שהם לא לקחום אלא להוליכם, ועכשיו שנסתם הנהר ואינן יכולין להוליכן, אין לך אונס גדול מזה. **אבל הנדון שלפנינו, אין בו הפסד, ואינם מגופו, אלא שמנעו בעבורו מלהרויח בו בסחורה.** ומעתה, אפילו בלא טענת רבית, נפטר ראובן משמעון בתביעת הרויח..."

מתבאר כי לפי הרשב"א, בניגוד לשואלים, טענת ביטול כיס דוחה כל תביעה להחזר הממון, ואע"פ שהתחייב בשטר להשיבו בזמנו.

ז. ישנה דרך שלישית המובאת בראב"ה (תשובות וביאורי סוגיות סימן תתקנז) ומובאת התשובה בקיצור במרדכי (ב"מ הגוזל קמא סי' קכה).

"שאלה, בפנינו חתומי מטה תקף ראובן את שמעון לדין וטען י' זקוקים שלחתי על ידך מאיי הים קשורים בארנקי אבל לא היה לו קשר משונה. וכשחזרתי משם תבעתיך מעותיי ואמרת שהגליתם לגוי מפני אחריות הדרך והרויח המגיע לחלקי תתן לי ופרעת לי עד הרויח והנני תובע הרויח. והשיב שמעון לא

חבל נחלתו

שדה מחבירו חייב לשפות לו והמבטל ספינתו של חבירו מהו המבטל חנותו של חבירו מהו. ובירושלמי פרק המקבל (ה"ג) נמי איתה אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטב א"ר יצחק הדה אמרה המבטל שדה חייב לשפות המבטל כיסו וכו'. **ושמעין מירושלמי כדפרישית טעמא דכל היכא דבידו לקנות ולעסוק בריוח דומיא דשדה שאילו לא קיבל עליו זה להשתדל בה ולזורעה היה הוא בעצמו עוסק בה ולא היה (מכירה) [מובירה]. חייב הוא לשלם הפסידו, וברור הריוח, דשדפון לא שכיח, הילכך אפילו אם לא הרויח בו מידי היאך, חייב לשלם הפסידו. ודכוות' אם תובע פקדונו בעת שמצוי לו הלואה או סחורה ורוצה לקבל אחריות כדפרישית לעיל. ואם אין בידו להרויח, דומיא דההיא דרב חמא, אם לא הרויח האיך הוי ביטול כיס דאין לו עליו כי אם תרעומת, שטוען שמא הייתי מרויח בו, ומספק לא יפרע לו. ואפילו הכי אם ידוע שהרויח וקנה במעות חייב לתת לו. והא דמשני בגמרא דידן (ב"מ עג סע"ב) גבי אוביר התם בידו, ובגמ' דירושלמי מדמי לה לביטול שדה, חדא מילתא היא, ולא בידו ומבטל כיס חדא מילתא הוא, וכגון שנתנם לו להרויח או תובע מעותיו להרויח. וחנות וספינה לא איפשטא ליה בירושלמי. ותו לא מידי. אבי העזרי."**

נראים מהראב"ה כמה כללים: ראשית המדובר דוקא בפקדון אבל בשליחות הרווח לבעל המעות. ובפקדון אם בעל המעות תובע את מעותיו שבפקדון להרויח בהן ומקבל עליו רווח והפסד חולק ברווחים. ובשדה שהרווח בטוח אם הלה התבטל ולא זרעה משלם לו אף עבור הרווח. וזה הטעם לחילוק שבין שדה מעות וחנות וספינה –

בהפסד בר משכר עמלו דיהיב לו. אבל דרך פקדון לא. ולישנא דירושלמי המבטל כיסו של חבירו אין לו עליו אלא תרעומת, ומדנקט מבטל ש"מ שבדעתו היה להרויח לו, אבל כל זמן שהן בפקדון אין לו הפסד וביטול כיס... "ונ"ל דגבי פקדון נמי אם תובע פקדונו מפני שאומר אני רוצה לקנות בו דבר להרויח או להלוות, והלה מעכב ומרויח בו, גם זה מבטל כיסו הוא. ואם ידוע שמרויח בו חייב לתת לו מיכן ולהבא, שהרי זה מוזמן להלוותו ולקבל עליו הפסד וריוח וקרוב לשכר ולהפסד דכיון דבידו הוא חייב, שיש דבר שאדם מכניס עצמו לספק כדי להרויח שאין ביד שלוחו לעשות. ודכוותה תנן בפ"ק דמכות (ג ע"א) מעידים אנו באיש פלוני שחייב לחבירו ליתן לו מכאן ועד ל' יום והוא אומר מכאן ועד עשר שנים אומדין כמה אדם רוצה ליתן ויהא בידו אלף זוז בין ליתנם מכאן ועד עשר שנים. והיינו טעמא דחייבים שאין זה דומה למבטל כיסו שאין לו עליו אלא תרעומת דכיון דעומד וצווח אתם מפסידים לי שאתם מוציאים ממני בעל כרחי ובידי להכניס עצמי לכמה עניינים כדי להרויח חייבים. ואע"ג דעדים זוממין לא מרווחי ביה, מיחייבי כאלו נטלו ממנו והרויחו זה והפסידו זה, דכתיב כאשר זמם ולא כאשר עשה. אבל כל היכא דבסתם תבע פקדונו זה השיב אתן לך ריוח, כיון שלא היה מקבל להיות קרוב להפסד ששמא אם היה כופר הגוי לא היה רוצה להפסיד, לא שקיל ריוח כלל...

"ובההיא דהמבטל כיס הכי אית' בירושלמי פרק איזוהו נשך (שם) תנן הנותן מעות לחבירו למחצה שכר וכו', כדאיתא בתוספתא (פ"ד ה"א) א"ר יצחק הדה אמרה המבטל [כיסו] של חבירו אין לו עליו אלא תרעומת המבטל

הסיכוי לרווח ללא סיכון גבוה. ובמקרה כזה חייב המבטל כיסו של חבירו לשלם לו נזקו. ובב"מ לא נפסק כרב חמא מפני שהמשלח לא יכל להרויח אלא ע"י השליח. עוד רואים שהראב"ה קיבל עקרונית את תביעת ר' אליעזר מטול ואת הראיות שהביא מעדים זוממים במס' מכות.

ח. כראב"ה פסק הרמ"א (חו"מ סי' רצב ס"ז): "ואם הרויח במעות, בין היה לו רשות להשתמש בהן או לא, אין צריך לתת מן הרויח לבעל הפקדון. מיהו אם בא בעל הפקדון ואמר: תן לי פקדוני ואני ארויח בהן בעצמי, והלה מעכב בידו, חייב ליתן הרויח מכאן ולהבא..."

והש"ך (שם ס"ק טו) העיר: "חייב ליתן הרויח כו' — ורש"ל ביש"ש פרק קמא סי' ל' פסק דאפי' תבעו לדין ואמר לו תן לי פקדוני כי יש לי ריוח ברור ומברר דבריו וזה מעכב פטור דמבטל כיסו לא הוי אלא גרמא. ע"ש עוד בדין זה, וע' בני' פרק המקבל גבי דורשים ל' הדיוט הביא הירושלמי דמבטל כיסו של חבירו פטור ע"ש בירושלמי ג"כ".

היינו הרש"ל חולק עפ"י שיטת הראשונים הסוברים שכל ביטול כיסו של חבירו הוא גרמא ולכן פטור עליה ומה שחייב בשדה הוא משום דרישת לשון הדיוט או מצד התחייבות מפורשת או שחכמים קבלוה וקבעוה.

וכך דן המשנה למלך (הל' מלוה ולוה פ"ז ה"א): "ועוד יש לדון בדברי ה"ר אליעזר הללו במה שחייב ליתן הרויח דאף שגודה לדבריו דאין כאן איסור רבית הא קי"ל המבטל כיסו של חבירו פטור, וא"כ למה חייבו מה שהיה יכול להרויח ושמא יש לומר דסבר דהא דאמרינן המבטל כיסו של חבירו פטור היינו כשלא הרויח בו אבל אם הרויח

חייב ליתן, וכבר הובא סברא זו במרדכי פרק הגזול קמא. אך קשה דהתם דחו זה ואמרו דעד כאן לא אמרינן דאם הרויח חייב אלא כשבאו מתחלה בידו לקנות בו דבר להרויח וחזר ואמר לא הרויחתי אלא לעצמי אבל בתורת פקדון לא והכא גבי שכיר הוי דומיא דפקדון דלא באו מתחלה בידו לקנות בו דבר להרויח וכן פסק בעל המפה בח"ה סי' רצ"ב ס"ז דבפקדון א"צ ליתן מן הרויח. ואפשר דנדון דה"ר אליעזר הוה שהשכיר תבע מעותיו בתשלום הזמן והמשכיר לא רצה ליתנם לו דאז ודאי חייב וכמ"ש בעל המפה שם דאם בא בעל הפקדון ואמר תן לי פקדוני ואני ארויח בהם לעצמי והלה מעכב חייב ליתן הרויח מכאן ולהבא ומה שחייב ה"ר אליעזר לא היה מה שהיה יכול להרויח כמו שתבע השכיר אלא מה שהרויח בהם המשכיר."

מתבאר שלפי ר' אליעזר מטוך יכול היה לתבוע את מה שהרויח הצד השני שמנע ממנו את החזרת שכרו או פקדונו.

ח. ישנה דרך רביעית שאף עליה דנו הראשונים וחלקו בה מצד מבטל כיסו של חבירו. כתב הרשב"א בסוגיית זה נהנה זה לא חסר (בבא קמא כ ע"א): "אלא בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דעביד למיגר. בכאן בא להזכיר שלש מדות הללו, ועוד חסר מדה רביעית והוא חצר דקיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר והרב אלפסי ז"ל כתב שהוא חייב דהא חסריה, אבל בתוס' אמרו שהוא פטור דאמר ליה מאי אהנית לי, ואי משום דאמר ליה חסרתני, לא אמרינן הכי אלא במקום דמצי אמר ליה אתהנית לך בחסרוני, ותדע לך דאי נעל דלת בפני הבעלים ולא הניחו להכנס בביתו מי מחייב כלום, ונראין לי דברי התוס' דמבטל שדה

חבל נחלתו

חבירו אינו חייב שאין הגזלין משלמין אלא כשעת הגזלה. והמקבל שדה מחבירו והובררה (ב"מ ק"ד א') אינו חייב אלא מדדרשינן לשון הדיוט והרי זה כמותנה בשענה שקבלה אם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא, הא אי לאו משום לשון הדיוט הי' פטור, ואע"ג דבירושלמי אמרו בפרק איזהו נשך המבטל שדה חבירו צריך לשפות לו, הא משמע דלא אמרו אלא במקבל שדה מחבירו והובררה דומיא דנותן מעות לחבירו ליקח בהן פירות למחצית שכר ולא לקח שאמרו שם זאת אומרת המבטל כיסו של חבירו אין לו עליו אלא תרעומת, ועלה אמרו המבטל שדה חבירו צריך לשפות לו, והתם נמי אמרו המבטל חנותו של חבירו מהו ולא פשטה אלמא פטור, ועוד נ"ל ראיה ממה ששנינו בפרק הבית והעליה ר' יהודה אומר אף זה מעלה לו שכר ואוקימנא טעמא התם משום דזה נהנה וזה חסר משום דאיכא שחרוריתא דאשיתא ואלו סיפא קתני אלא עליון בונה את הבית והעליה על גביו ויורד ודר למטה כלומר דמענתה אינו נהנה ואם איתא כי לא נהנה מאי הוי מ"מ בעל הבית חסר ביה דהא איכא שחרוריתא דאשיתא".

מתבאר שנחלקו הראשונים האם חייב בתשלום במקרה של חצר שקיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר. התוס' והרשב"א סברו שכיון שלא נהנה הוא רק ביטל את אפשרותו להשכיר את הבית ולכן על כך פטור. הרי"ף חולק וסובר שכיון שסו"ס מנע מחבירו רווח שהוא כביכול בידו חייב בתשלום.

וכן הרא"ש (בבא קמא פ"ב ס"ו ו) הביא את המחלוקת: "אילימא בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר זה לא נהנה וזה לא חסר הוא. פ"י דה"ה נמי בחצר

דקיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר דפטור כיון דלא נהנה אף על פי שגרם הפסד לחבירו דאפילו גירש חבירו מביתו ונעל הדלת בפניו אין זה אלא גרמא בעלמא ולא מיחייב אלא כשעת הגזילה וכן המקבל שדה והובררה אין חייב אלא משום דדרשינן לשון הדיוט. ואומר בירושלמי זאת אומרת המבטל כיסו של חבירו פטור. ורב אלפס ז"ל כתב אבל בחצר דקיימא לאגרא צריך להעלות לו שכר ואף על גב דלא עביד למיגר דהא חסריה ממונא. וכדבריו מוכח בשמעתיך שלחזה בי רבי אמי אמר וכי מה עשה זה מה חסרו ומה היוקו **משמע הא חסרו והיוקו פשיטא שחייב** ומיהו כבר הוכחתי שעל החסרון אין חייב דלא הוי אלא גרמא בעלמא ואי איכא לחיוביה מהאי טעמא איכא לחיוביה משום שאכל חסרונו של זה ולא דמי לנועל ביתו של חבירו ולא דר בר או המוביר שדה של חבירו שלא בא לידו כלום מחסרון חבירו אבל זה אף על גב שלא נהנה שהיה מוצא דירה אחרת בחנם **מ"מ השתא מיהא קאכל מה שחבירו נפסד** וכ"נ". וכן הביא בהגהות אשרי (שם) מחלוקת בין האו"ז למהרי"ח בדין זה. מבואר מדברי הרא"ש שאע"פ שלגבי עצם ביטול שכירות הבית הוא גרמא בכ"ז כיון שסו"ס אכל חסרונו של חבירו לכן חייב.

ובשולחן ערוך (ח"מ סי' שסג ס"ו) פסק כר"ף: "ואם החצר עשויה לשכר, אף על פי שאין דרך זה לשכור, צריך להעלות לו שכר, שהרי חסרו ממון".

הגר"א (ס"ק יח) העיר שכל נזק הוא חסרון של הניזק ללא הנאה של המזיק. ומביא את דעת הרשב"א ותוס'.

ט. בשו"ת חוות יאיר (סי' קנא) דן בעניין מבטל כיסו ומבאר כמה גדרים תוך כדי

להמציא פירותיהם שהם שכרם דממילא באו. מש"כ מעות דצריך התחכמות והתעסקות קניה ומכירה וחליפין ובכה"ג לכן אפילו אם ידוע וברור שהיה בעל המעות מרויח בהן אם היו מעותיו בידו מ"מ פטור זה כ"ש באינו ברור דמצי למימר מי יימר שהיית מרויח. והנה בנדון דסוס היה לכאורה נראה דג"כ דינו כספינה דלא הוי כמבטל עיסקו דפטור דכיון דעומד להשכיר כל שזה מעכבו מפסידו בידים דשוכרי סוטים שכיחי ולא מצי למימר ברר מה הפסדתיך ואם משום דהבהמה לא עשתה מלאכה בימים אלה מה בכך דגם בבית ובספינה חייב לשלם השכירות אפילו בלא פחתו כלל. רק שי"ל דכל מה שמצינו בבית וספינה הנ"ל המשתמש נהנה וכן במבטל כיסו דאפי' רמ"א דס"ל דחייב ליתן הרויח אם אמר תן לי פקדוני היינו בהרויח מש"כ בנשאר המעות בטלים אצלו ודאי אינו חייב לשלם לבעל המעות הזיקו דדמי לסוגר בית חבירו וק"ל ס"ס ש"ז דאין שבת בבהמה וכך הכריע רמ"א והסכים עמו בש"כ ודלא כסמ"ע..."

רואים שהחוות יאיר קיבל להלכה את דרכו של הראב"ה שכל מקום שהרווח בטוח המבטל את הנכס מרווח חייב בתשלום, וכש"כ אם תבע את הנפקד להשיב לו מעותיו.

סיכום

הראשונים נוטים לשני כיוונים עיקריים לגבי דין ביטול כיסו של חבירו: יש המצמצמים זאת רק למקרים מעטים, ודוקא שרווח בעל המעות מסופק ומסבירים את הפטור מחמת גורמים אחרים כגון אסמכתא או רבית או אכילת חסרונות של חבירו, אבל במקום שגורמים

השוואה בין המצבים השונים. השאלה שנשאל היתה בשוכר סוס לכמה ימים שנתפס ע"י עלילה של שר והתעכב מהחזרת הסוס כחודש ימים. והמשכיר תפס מנכסי השוכר על חשבון השכירות שהתאחרה.

ומשיב: "איתא בירושלמי מבטל כיסו של חבירו פטור. הביאו הנ"י פ' המקבל והטעם **משום דלא הוי רק גרמא** ולפי זה אפילו זה תבע מעותיו והתרה בו ואמר שיכול להרויח בהם וזה מעכב פטור וכ"פ רש"ל וחולק על רמ"א בהג"ה סי' רצ"ב ס"ז שכתב שבכה"ג חייב הביאו הש"כ שם ס"ק י"ד. ולכאורה קשה מש"נ מהדר בחצר חבירו שלא מדעתו שאם החצר עשויה לשכר חייב הדר לתת לבעל הבית שכרו כבסי' שס"ג ס"ו ואמר שהרי חסרו ממון? וכתב הסמ"ע ואין זה מחשב גרמא בניזקין כיון דזה דר בו ואכל את כספו והרי כל ממון עשוי להרויח בו, וכן התוקף ונטל ספינתו של חבירו העשוי לשכר חייב לתת שכר כמבואר שם ס"ה. והם ברייתות ומימרות. ולכאורה יש לחלק ולומר דהא דמבטל כיסו מיירי בשבא המעות בחיתו לידו והכי משמע המשך לשון הג"ה סי' רצ"ב לכן מה שמעכב הוי רק גרמא מש"כ זה שתוקף בספינתו של חבירו וכן זה הנכנס לבית חבירו ודר בו שלא ברשות אחר שעושה להשתמש בשל חבירו לא הוי גרמא רק גרמי ולפי זה מי ששכר בית חבירו בפחות או שאלה לו חנם על שנה ואחר שנה א"ל לצאת מביתו ונתעכב על כרחו כמה שנים יהיה פטור מליתן לו יותר ממה שנתן לו לפנים. וזה לא מסתבר! ויותר נ"ל לחלק דבית וספינה שעומדים להשכיר ודרך העולם שאינם עומדים פנויים דשכיחי טובא שוכרים ואין צריך בעלים דידהו לשום טורח ועמל

חבל נחלתו

אלו אינם קיימים הם דורשים את המבטל לשלם את הרווח העתידי וכש"כ אם התחייב לכך (ריטב"א). ויש הסוברים שהוא פטור מלא של גרמא ורק אם התחייב

וקבלו חכמים את דבריו כמחייבים מתחייב בתשלום, אבל במקומות אחרים פטור על כך.

סימן נ

תביעה כנגד שליח-מתווך

הוא מתווך בשכר?

שאלה

תשובה

א. במחשבה ראשונה נראה שאין כאן שום מקום לתביעה אלא תרעומת בלבד. והטעם מפני שלא היתה שום התחייבות הדדית בין השוכר לבין השליח-מתווך. השליח ייצג את הציבור בפני המוסדות אבל לא היה קניין ולא היתה שום פעולה בין שניהם המלמדת שאת כל פעולת השכירות הוא מתנה לפי דברו של השליח. וא"כ אף אם השוכר הפסיד כתוצאה מדברי שליח הציבור הוא לא התנה את השכירות בכך. ודומה הדבר למי ששמע שהנהר עלה על גדותיו והשליך מציאות לחוף ובזבז את זמנו לאסוף מציאות והתבדה, וכי יכולה להיות לו טענה כלפי מפיצי השמועה לכל היותר הם גרמא בנזקין מפני שהפיצו שמועה לא מבוססת. וכן הדבר לגבי מקרה דידן הרי לא כפווה להיכנס לדירה בשכירות כאשר גובה השכירות אינו ידוע, ולכן אינו יכול לטעון אלא כלפי עצמו.

ב. במידה והוא היה נכנס לדירה ואומר לשליח: 'שים לב שאני סומך על אמירתך על גובה שכר הדירה'. יש מקום לדון האם במקרה כזה השליח מתחייב.

אדם היה זקוק לשכור דירה בישוב. האחראי על הקשר עם בעלי הדירות (המדינה ומוסדות מיישבים אחרים) הציע לפניו שתי דירות לשכירות, האחת לכניסה מיידית והאחרת לעוד מספר חודשים. החיסרון בדירה לכניסה מיידית היה שלא נגמר המו"מ עם בעלי הדירה על גובה השכירות. השוכר נכנס לדירה הראשונה אולם לאחר כחודשיים מכניסתו התברר שעל אף שדובר על מחיר שכירות נמוך, המחיר שסוכם עם בעלי הדירה הוא מחיר שכירות גבוה. לשוכר הדירה נודע רק לאחר כחצי שנה מכניסתו שהוא צריך לשלם מחיר גבוה מכפי שדובר עליו בראשונה.

השוכר טוען: אם היו מודיעים לי לאחר חודשיים שאצטרך לשלם מחיר גבוה הייתי יוצא מן הדירה הראשונה ושוכר את הדירה השניה, אולם כיון שנודע לי רק לאחר חצי שנה והשקעתי כבר בדירה הראשונה אני מעוניין להישאר בה. המתווך/שליח טוען שעקב טרדות שכחו להודיע לשוכר שנקבע לדירתו מחיר גבוה. האם השוכר יכול לתבוע את השליח המתווך ואם כן על כמה ממון? האם יש נ"מ בין אם הוא מתווך בחינם לבין אם